

THE CONTRIBUTION OF FICTION LITERATURE TO KNOWING THE EXTREME BEHAVIORS OF MAN

Nicolae Iuga

Prof., PhD, „Vasile Goldiș” Western University of Arad

Abstract: The real, empirical man's soul, is very little known, whether it is simple observations of common sense or complicated psychological theories. Even the individual himself does not know himself entirely by introspection. But there is a way of knowing by which the soul of man is fully known, without rest, and that is the prose of fiction. The author of a novel is omniscient, just as God Himself, in terms of his characters, their soul life and their destiny. And on the other hand, fictional prose is a clearer knowledge of life than other forms of knowledge, for literature is like a marvelous mirror of life. At least for these two reasons, literature is a privileged knowledge of man, especially when it comes to strong moral conflict and extreme behavioral reactions.

Keywords: Novel, suicide, E.M. Forster, Madame Bovary, Anna Karenina

1. Nebunia nu poate explica totul în materie de sinucidere

Filosoful și sociologul francez Emile Durkheim (1858-1917) s-a preocupat foarte serios de problema sinuciderii și i-a consacrat chiar o masivă monografie, *Sinuciderea* (apărută în 1897) în care, ca orice sociolog temeinic, folosește pe scară largă statisticile vremii, spre a-și argumenta ideile. Din capul locului, Durkheim observă tentația contemporanilor săi de a eticheta, în toate cazurile, sinuciderea ca boală psihică, de a explica gestul numai prin dispozițiile organo-fizice ale indivizilor. Experiența ne va arăta că sunt și cazuri de sinucidere în care cauzele țin de mediul familial, economic sau social, deci sunt și cazuri care nu pot fi explicate prin simpla nebunie.

Prin simpla nebunie – după Durkheim¹ – se pot explica unele genuri de sinucidere, cum ar fi: (a) *Sinuciderea maniacă*, în care bolnavul are idei delirante și se omoară (sau omoară pe altcineva), pentru a scăpa de un pericol imaginar, sau pentru că ar fi auzit ceva „voci” misterioase. (b) *Sinuciderea melancolică*, de obicei cauzată de depresie, de o tristețe exagerată, care îl face să nu mai aprecieze corect relațiile sale cu cei din jur. (c) *Sinuciderea obsesivă*, cauzată de o idee fixă, care fără nici un motiv real sau imaginar îl domină pe bolnav. (d) *Sinuciderea impulsivă* rezultată dintr-o manifestare bruscă, imediată și imprevizibilă a bolii sinucigașului. Toate aceste tipuri de sinucidere au un ceva comun. Anume, fiind cauzate de boală mintală, sinucigașul nu este responsabil de gestul său. Atunci sinucigașul este lipsit și de măreția eroică a omului care își dă viața pentru o idee, precum și de josnicia sinucigașului de rînd, care este expus oprobriului public și repudierii sale postmortem de către biserică. După cum am văzut, pe sinucigașul smintit nici măcar pravilele și rînduiriile bisericesti nu îl condamnă. În mod normal, sinuciderea din nebunie nu ar trebui să producă nici un fel de consecințe morale, pozitive sau negative, și implicit nici un fel de dezbateri etică.

2. Literatura de ficțiune este mai adevărată decît Istoria

¹ Emile Durkheim, *Despre sinucidere*, trad. rom. Mihaela Calcan, Ed. Institutul european, Iași, 2007, p. 33 și urm.

Primul care a observat acest lucru a fost filosoful grec Aristotel. Explicația este foarte simplă. Poetul – într-un sens mai extins al termenului creatorul de literatură în general – nu va povesti lucruri s-au întâmplat cu adevărat, ci lucruri „care s-ar fi putut întâmpla”, lucruri imaginate. Istoricul și poetul se deosebesc prin aceea că unul povestește întâmplări care au avut loc, iar celălalt întâmplări care ar fi putut să se petreacă. De aceea, „Poezia este mai filosofică și mai aleasă decât Istoria, căci poezia povestește mai mult ceea ce este general, pe când istoria, ceea ce e particular” (*Poetica* IX, 1451 b). Sau altfel spus, literatura de ficțiune (poezie, roman etc.), povestirile fictive sunt mai cuprinzătoare decât întâmplările efective din viața reală. Un roman de exemplu va spune întotdeauna mai multe despre om ca personaj literar și, deci, generalizabil, decât poate să spună despre om ca persoană reală faptul divers publicat în ziare, faptele consemnate în procesele verbale ale Poliției etc.

Ideea a fost reluată în secolul XX de către scriitorul englez E. M. Forster (1879-1970). Într-un eseu scriitor, *Aspecte ale romanului*², Forster susține că de fapt nu există o singură specie umană, homo sapiens, așa cum o numesc biologii, ci două: omul real din viața de zi cu zi, homo sapiens și omul din literatură, personajul literar, care nu are o existență reală, concretă, omul oarecum fictiv pe care Forster, spre deosebire de *Homo sapiens*, îl numește *Homo fictus*. Și Forster face o demonstrație convingătoare, comparând actele esențiale din viața omului la cele două specii, cinci la număr: nașterea, alimentația, somnul, dragostea și moartea. Primul act și ultimul, nașterea și moartea, nu sunt experiențe propriu-zise pentru noi, pentru că fiecare dintre noi luat ca individ nu știe practic nimic despre propria sa naștere și nici despre moartea sa. În schimb scriitorul de proză de ficțiune își va permite să pretindă că știe totul despre nașterea și despre moartea personajelor sale. Iată, așadar, două evenimente esențiale din viața oricărui om cu privire la care – cum spunea Aristotel – Literatura este mai cuprinzătoare și mai adevărată decât Istoria. Autorul de proză de ficțiune, scriitorul de romane este de fapt atotștiutor cu privire la personajele sale, omul real nu este niciodată atotștiutor, nici față de apropiatii săi și nici măcar față de sine însuși.

Tot așa stau lucrurile și cu celelalte acte esențiale din viața omului: alimentația, somnul și dragostea. În roman, faptul că omul mănâncă nu este prezentat numai dacă felul în care o face spune ceva despre caracterul lui, sau numai dacă în timpul mesei a vorbit cu ceilalți comeseni ceva interesant și important pentru derularea acțiunii ulterioare a romanului etc. În roman, faptul că omul doarme sau felul în care doarme nu este prezentat pur și simplu degeaba, ci numai dacă eventual omul este atacat de către cineva în timp ce doarme, sau dacă a avut un vis care poate să aibă o anumită relevanță în ceea ce privește destinul ulterior al personajului etc. Deci iată că, spre deosebire de omul concret din viața de zi cu zi, în roman alimentația și somnul sunt prezentate numai în ceea ce au acestea esențial și în măsura în care prezintă un sens pentru destinul omului. La fel stau lucrurile și cu dragostea. Romancierul va ști tot despre trăirile sufletești ale doi îndrăgostiți și va reuși să le exprime mai bine decât o fac oamenii din realitate.

De aceea oamenii reali, atunci când vor fi îndrăgostiți, vor trăi propria lor poveste de iubire vrînd-nevrînd după poveștile de iubire ale personajelor preferate, își vor modela, conștient sau nu, comportamentul unul față de celălalt și își vor exprima sentimentele unul către celălalt, avînd ca modele personaje din romanele de dragoste, indiferent dacă le-au citit chiar ei sau le imită după alții, sau avînd ca modele eroi din filmele de dragoste, uneori preluînd chiar și limbajul lor. Noi exprimăm ceva ce am învățat, foarte puțini dintre noi sunt originali, dar foarte mulți dintre noi ne facem iluzia că am gîndit chiar noi înșine ceea ce am spus. Deci, nu omul real are cuvîntul cel mai important de spus atunci când este vorba de dragoste, ci personajul literar, adică tot povestea de dragoste din romane sau filme va fi esențialul, filmul va bate viața mai des decât viața bate filmul. Acesta este de fapt avantajul pe

² Vezi traducerea românească: E. M. Forster, *Aspecte ale romanului*, București, ELU, 1968.

care, din capul locului, îl are homo fictus asupra lui homo sapiens, acela că autorul romanului sau al scenariului de film, prin convenție, își prezintă personajul ca și cum i-ar cunoaște complet viața interioară, iar noi acceptăm această convenție. Și noi, la rîndul nostru, putem cunoaște mai bine pe personajele din romane, decît pe cunoscuții noștri, pe prieteni sau pe persoanele pe care le iubim. Prietenii, cunoscuții sau persoanele pe care le iubim ne pot face oricînd surprize neplăcute, se pot prefăce fără ca noi să ne dăm seama, ne pot minți și ne pot înșela, însă personajele din romane sau din filme niciodată. Pe oamenii reali îi putem cunoaște foarte bine pînă la un punct, dar niciodată fără rest, în schimb pe eroii din literatură îi cunoaștem întotdeauna fără rest. „Viața reală este mai puțin reală, decît viața descrisă de către Tolstoi în romanul *Anna Karenina*”, a spus-o filosoful american William James³. Deci și mobilurile care îi pot face pe oameni să se sinucidă le vom cunoaște mai bine și în mod complet numai la personajele de roman, nu la persoanele reale.

3. Suferințele tînărului Werther

Romanul cu titlul de mai sus a fost scris de către polivalentul geniu german J. W. Goethe și a fost publicat în anul 1774. Este un roman scris în contextul reînvierii romantismului și, la data publicării lui, a avut o puternică influență inclusiv nefastă, influență care a dispărut cu timpul. Este vorba de o poveste de dragoste nefericită cu totul obișnuită în care, la final, eroul principal se sinucide. Werther pleacă de acasă pentru o vreme într-o mică localitate izolată, unde întâlnește o fată, pe Charllotte S., de care se îndrăgostește teribil. O iubire imposibilă și fără nici o speranță, pentru că fata este deja logodită cu altcineva. Lotte nu îi va aparține lui Werther niciodată. Narațiunea faptului este prezentată ca un schimb de scrisori între el și un prietel al său, în care Werther îi mărturisește suferințele prin care trece. Subiectul poate părea banal, dar valoarea deosebită a romanului și ecoul lui s-au datorat măiestriei poetice extraordinare și modului convingător cu care Goethe a redat zbuciumul sufletesc al eroului principal. În final, Werther se sinucide, iar de aici începe scandalul de dincolo de literatură, din lumea reală. Foarte mulți tineri nefericiți în dragoste se recunosc în personajul literar Werther și ajung să îl imite. Adică se sinucid.

Într-adevăr, imediat după apariția acestui roman al lui Goethe, în lumea germană se declanșează o adevărată epidemie de sinucideri, majoritatea lor din eșecuri sentimentale. A existat și o tînără de 28 de ani din înalta societate, Christiane Lasberg care, atunci cînd s-a sinucis prin înec, avea în geanta ei un exemplar din roman. Prin urmare, Goethe a fost considerat răspunzător de aceste triste împrejurări, pretinzîndu-se că în romanul său ar fi făcut apologia sinuciderii, a fost criticat cu asprime de către unii intelectuali contemporani, dar mai cu seamă de către Biserică. Scriitorul s-a apărat de aceste acuzații, susținînd că faptul că el însuși nu s-a sinucis, că este în viață este cea mai bună dovadă în favoarea sa. Mai tîrziu, scriitorul William Amberg i-a luat apărarea lui Goethe, arătînd că acest roman a fost incorect perceput de către unele minți limitate și că, urmare a sinuciderilor puse pe seama acestei cărți, a scăpat lumea de mai bine de o duzină de nebuni, care oricum nu erau buni de nimic. Apoi însuși Napoleon Împăratul francezilor, atunci cînd l-a întîlnit pe Goethe, cu ocazia Congresului de pace de la Erfurt din 1808, i-a mărturisit scriitorului că a citit Suferințele tînărului Werther chiar de mai multe ori și că este una dintre cărțile sale preferate, pe care le poartă cu sine în campaniile militare. Pe de altă parte, nu este mai puțin adevărat că mediatizarea unor cazuri de sinucidere legitimează cumva ideea și îi face și pe alții să recurgă la această cale pentru rezolvarea unor probleme fără ieșire.

4. Madame Bovary

Creatorul Doamnei Bovary, Gustave Flaubert (1821-1880) a fost fiul unui medic de la Spitalul din Rouen, Franța care, potrivit obiceiului vremii, locuia în Spital. Așadar, viitorul scriitor s-a născut și a copilărit în atmosfera sordidă și sumbră de spital, ceea ce l-a făcut să fie

³https://ro.wikipedia.org/wiki/Anna_Karenina

toată viața o fire melancolică, retrasă, delicată, poetică și pesimistă. Personajul central al capodoperei sale, Emma, fetița orfană a unui fermier de rînd, este dată spre a fi crescută la o mănăstire de maici. Aici, pe lângă cărțile de rugăciuni, a început să citească pe ascuns o serie de romane proaste, sentimentale, introduse pe șest în mănăstire de către o spălătoreasă. Imaginația sa aprinsă, alimentată de aceste stupide reziduuri livrești, foarte diferite de felul în care se petrec lucrurile în viața reală, va face din ea o inadaptabilă și o va conduce spre un destin tragic.

După ce părăsește mănăstirea și se reîntoarce la ferma tatălui său, Emma se sufocă de plictiseală și pînă la urmă ajunge să se mărite cu un medic de țară, Charles Bovary, un om vădov și mediocru. Se pomenește astfel dintr-odată aruncată într-o lume care îi era străină, o lume sordidă, populată cu escroci, filistini, mediocrități, tot felul de brute și cucoane fandosite. Un eveniment vine, totuși, pe neașteptate să zdruncine viața monotonă a Emmei, în satul Tostes unde erau stabiliți. Soții Bovary sunt invitați într-un orașel vecin, la un bal dat de niște cercuri nobiliare, o petrecere somptuoasă și galantă, care reaprinde închipurile Emmei și îi întăresc convingerea că ea este făcută să trăiască altundeva, la Paris bunăoară, și în cu totul alt mod.

Rămînînd însă în același mediu cenușiu, fără nici o perspectivă, Emma se îmbolnăvește pur și simplu. Cei din jurul ei, rudele, cunoscuții și chiar soțul care era medic, toți cred că Emma are o boală trupească, nimeni nu observă că era vorba de o boală a sufletului, că era bolnavă de urîtul vieții și de nerealistele ei aspirații înăbușite. Așa că hotărâsc că i-ar prinde bine o schimbare a aerului, în sensul fizic al expresiei și, în consecință, se mută într-un alt sat, numit Yonville l'Abbaye, ceva mai aproape de marele oraș Rouen. La Yonville însă atmosfera de umanitate meschină este aceeași, dacă nu chiar mai proastă decît la Tostes. Emma încearcă să își găsească tot felul de ocupații, reia lecturile de aceeași calitate îndoielnică, citește mult, este înșelată de către un negustor viclean și servil să cumpere la prețuri mari tot felul de fleacuri inutile și, în fine, se îndrăgostește în secret, fără să aibă curajul să i-o mărturisească și fără nici o speranță, de un bărbat mai tînăr, necăsătorit.

Cu timpul, fanteziile sale erotice neconsumate și imposibile dau rezultate în planul așteptărilor și Emma devine o ființă expusă, vulnerabilă în fața seducției. Apare și bărbatul, parcă anume potrivit pentru asta. Frumos, bogat și îmbrăcat cu gust, Rodolphe este un seducător inteligent, exepimentat, irezistibil, cu multe cuceriri la activ. El decide să o aibă pe Emma și o va avea. Ajunge un vizitator obișnuit în casa doctorului Bovary și înțelege imediat că are în persoana soției doctorului o pradă sigură. La sfatul lui, Emma se apucă de echitație și, în timpul unei plimbări călare în doi, îi cedează. De atunci întîlnirile cu Rodolphe devin centrul întregii sale existențe. Trupul Emmei se trezește din nou la viață și viața ei de aici înainte devine o continuă încercare de a se smulge cît mai mult din rutina cotidiană, pentru a fi cît mai mult timp lângă cel pe care îl iubea. Pentru Rodolphe însă Emma nu-i decît o amantă trecătoare, iar atunci cînd ea îi propune la modul romantic să fugă împreună la Paris, el își dă seama că lucrurile au mers prea departe și o abandonează ipocrit și brutal.

După o încercare de sinucidere, Emma se îmbolnăvește din nou și, căzută într-o stare de apatie totală, rămîne săptămîni întregi întinsă pe pat. Soțul grijuliu o duce la Rouen, la un spectacol, convins că o schimbare îi va face bine. La oraș îl reîntîlnesc pe Leon, tînărul de care Emma fusese îndrăgostită în secret prima oară cînd a venit la Yonville. Doctorul Bovary revine imediat cu treburile profesiei la Yonville, iar Emma rămîne la Rouen pentru încă vreo cîteva zile. Inevitabilul se produce. Cei doi, Leon și Emma își mărturisesc vechile sentimente de dragoste unul față de celălalt. Leon face tot posibilul să o recîștige pe Emma, iar Emma, slăbită de boală și crezînd că el îi va oferi dragostea cea adevărată, nu îi poate rezista. Ea se redeșteaptă încă o dată la viață și pentru ultima dată. Apoi, sub felurite pretexte, Emma va călători des de la Yonville la Rouen, să-și întîlnească noul amant. Va cheltui mult și, neavînd bani, se va îndatora la negustorul Lheureux, care îi va ruina familia lent și sigur.

Relația Emmei cu Leon se răcește treptat și, când ea îi cere disperată bani pentru datoriile făcute și el nu îi poate da, ia hotărârea să se sinucidă. Înghite arsenic dintr-un borcan furat din spițeria lui Homais și își dă sufletul după o cumplită agonie. Viața cotidiană, la fel de crudă, de impersonală și de ineluctabilă ca și Destinul celor din vechime, a ucis-o moral pe Doamna Bovary în mod sistematic, amputându-i tot timpul toate visele, speranțele, iubirile și aspirațiile. Faptele se înlănțuie constrângătoare, precum un silogism. Nu se putea întrevădea o altă concluzie, un alt final al personajului decât numai sinuciderea.

După cât de nedreaptă a fost viața cu eroina cărții, tot astfel a fost și cu autorul ei. Cartea a fost urâtă în mediile bisericesti catolice și de către burghezii filistini, iar autorul ei Gustave Flaubert a fost tîrît în fața Justiției, sub acuzația că ar face apologia imoralității, a adulterului și a siniciderii. Și asta în Franța, într-o țară care cu vreo optzeci de ani mai-nainte a declanșat cea mai profundă Revoluție din istorie, în cadrul căreia a fost proclamată Declarația Drepturilor Omului. Pînă la urmă Flaubert a fost achitat în Justiție, dar procesul îndreptat împotriva lui a atras atenția lumii asupra cărții și i-a asigurat un succes uriaș, atît în Franța cît și în afara ei. Oricum, o capodoperă a literaturii universale, din punctul de vedere al dramatismului și al stilului, precum *Madame Bovary* nu avea nevoie de o astfel de împrejurare pentru a cîștiga popularitate, dar așa a fost să fie.

5. Anna Karenina

Este poate cea mai complexă sub raport psihologic și mai emoționantă poveste de dragoste tragică din literatura universală. Acest roman al lui Tolstoi este publicat în întregime în anul 1877, la douăzeci de ani după *Madame Bovary* al lui Flaubert, care se bucura deja de o faimă care depășise hotarele Franței. Ca și romanul lui Flaubert, *Anna Karenina* al lui Tolstoi este inspirat dintr-o întîmplare reală, petrecută pe o moșie învecinată cu cea a scriitorului: o femeie de măritată și de condiție nobilă devine amanta unui ofițer și, respinsă fiind de toată lumea, se sinucide aruncîndu-se sub tren⁴. Plecînd de la acest fapt divers, Tolstoi realizează una dintre cele mai ample și mai reușite construcții de roman din toate timpurile. În realitate, în *Anna Karenina* nu este vorba de un singur roman de dragoste ci de trei romane diferite, avînd ca personaje centrale trei cupluri: Stiva – Dolly, Levin – Kitty și Vronski – Anna, împletite toate la un loc, așa cum numai geniul lui Tolstoi a reușit să o facă. Fiecare cuplu își are propria sa poveste de dragoste – frivolă, curată, respectiv tragică – dar nu numai atît, ci fiecare își pune în felul său profunde întrebări filosofice și religioase cu privire la rostul vieții.

Anna Arkadieвна Oblonski, soră cu Stiva și cumnată cu Dolly și Kitty, este măritată de tînără, mai mult prin aranjamentele părinților și rudelor după cum se obișnuia în epocă, cu mai vîrstnicul Alexei Karenin, un înalt funcționar de la Curtea Împăratului, aspru și cu principii de viață rigide, care înăbușă însăși spontaneitatea vieții. Cu acest om, pe care nu l-a iubit niciodată, Anna are un băiat și trăiește vreme de mai mulți ani, scufundată în rutină și monotonie. Pînă în momentul în care îl întîlnește pe contele Vronski, un ofițer tînăr, provenind dintr-o familie bogată, chipeș și îndrăzneț. Atunci, scrie Tolstoi, „trupul Annei s-a trezit la viață”. Între ei se înfiripă o poveste de dragoste de o neasemuită poezie, profunzime și dramatism. Anna are curajul și onestitatea de a-și da frîu liber pasiunii sale mistuitoare, își părăsește soțul, copilul și căminul conjugal, spre a se muta cu Vronski, iar Vronski la rîndul lui, după o tentativă de sinucidere demisionează din Armată, unde îl aștepta o carieră strălucită, spre a se muta cu Anna la una dintre moșiile sale. Aici Anna dă naștere unei fetei, rod al iubirii sale profunde, dar – în ochii lumii – nelegiunite, adulterine.

Cu toate acestea, viața Annei este departe de a fi devenit una fericită pe de-a întregul și liniștită. Pe de o parte soțul legitim, Karenin refuză să-i acorde divorțul și îi interzice să-și vadă băiatul, iar doamnele din înalta societate moscovită o condamnă pe Anna în unanimitate, mai puțin pe Vronski. În optica vremii, un bărbat care seduce o doamnă și face dragoste cu ea

⁴https://ro.wikipedia.org/wiki/Anna_Karenina

nu este de condamnat, după cum nu este de condamnat nici o doamnă care are un amant, dar aventurile trebuie să fie mascate cu grijă, să nu depășească anumite limite și să fie tratate cu discreția cuvenită. A merge pînă la capăt, adică să-l iubești pe amant cu adevărat și pentru el să-ți părăsești casa, copilul și soțul, este ceva inadmisibil, este ceva „ce nu se face”, înseamnă a depăși o linie roșie peste care nu e voie să treci cu nici un chip. Doamnele din înalta societate încep să o evite pe Anna, să o judece cu asprime, să o ostracizeze, refuză să se întâlnească cu ea și să o primească în vizită. Culmea ipocriziei, erau chiar din acele doamne care aveau și ele amanți, dar tratau lucrurile „așa cum trebuie”, semn că societatea vremii admitea numai relații extraconjugale camuflate, superficiale, duplicitare.

Pe de altă parte, și noua viață împreună cu Vronski s-a dovedit pentru Anna a fi tot mai grea. Momentele de iubire pătimașă alternau cu cele de gelozie chnuitoare. În calitate de ofițer, Vronski era obișnuit cu un anumit mod de viață, cu o anumită libertate, cu călătoriile de afaceri în ceea ce privea administrarea moșiilor sale, cu frecventarea cluburilor sau a curselor de cai. După începerea concubinajului cu Anna, orice absență a lui de acasă, fie și de scurtă durată, devenea un motiv de gelozie, de suferință sufletească și de certuri interminabile. În plus, Vronski și Anna nu se puteau căsători atîta timp cît Karenin nu voia să divorțeze de Anna, iar mama lui Vronski, care nu a acceptat-o niciodată pe Anna, plănuia să-și însoare fiul cu o tînră bogată.

Încet, încet Anna conștientizează că se zbate într-o situație fără ieșire. Într-o zi, Vronski călătorește cu trenul la moșia unde locuia mama sa, pentru a încasa niște bani, dar Anna a aflat că tot acolo se va fi și domnișoara Sorokina, fata cu care mama lui voia să-l însoare. Anna pleacă cu un alt tren în urma lui, dar nu mai ajunge la moșie. Se sinucide în gară, aruncîndu-se sub tren. A fost o femeie frumoașă, mîndră, puternică și curajoasă, care a sfidat toate nedreptățile, ipocriziile și prejudecățile lumii în care a trăit. Și a plătit pentru asta.